

יד
מהרי"ע

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

נמסר במוצש"ק
מקץ
טבת ה'תשפ"ג ב'של"ד
בבית המדרש "פעולת צדיק"
בני ברק

לק"י

נושאי השיעור:

ביאור והרחבה בדברי מהר"ל מפראג בספרו נר מצוה לגבי מלכות יוון וגזירותיהם, ומדוע נעשה נס חנוכה בשמונה ימים דוקא.

שני תירוצים לשאלה כיצד היוונים עבדו עבודה זרה, למרות שהיו פילסופים, וקרובים לדרכי האמונה.

השלמה בעניין אמירת ויהי נועם וגו' וסדר קדושה במוצאי שבת באריכות ובנעימה, כדי להאריך את הזמן עבור הרשעים שצריכים לחזור לגיהנם, השלמת תשובה לשאלה לגבי מה נחשב 'כנסיה אחרונה', והאם גיהנם עובד גם בימים טובים ובחול המועד ובר"ח ובחנוכה ופורים.

תוספת דברים בעניין הטעם לאמירת קדושה במוצ"ש בכדי להשלים שלושים קדושות בשבוע, ותשובה לשאלה מדוע כתוב במדרש הגדול בלשון 'מלילי שבת עד לילי שבת'.

דברי מרן שליט"א בשבח החבורות שערי יצחק, ובשבח החוברת 'מקודשת לי' – הלכות והליכות בענייני הבית, מעשה המובא שם בחשיבות המחמאה לזולת, ותשובה מאת מרן שליט"א המובאת שם בסוף החוברת.

לאחר השיעור, התקיימה מסיבת חנוכה ברב עם, בשמחה ובשירה, ודברי תורה.

כל הזכויות שמורות

יוצ"ל ע"י מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק

טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741

דוא"ל: yad@maharitz.co.il

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:

קול יהודי תימן – 072-33-23-642 שלוחה 6

מספר השיעור בקו "קול יהודי תימן" – 672

לשמיעת השיעור במערכת קול הלשון – 03-6171031

השיעור מוקדש לרפואת אודי אהוד חי עובד בן חיים הי"ו, אחיו של ידידנו הרב נועם עובד הי"ו מב"ב, וכן לרפואת אמו מרת שמחה בת שלמה שתחי', בעבור שהתנדבו בני המשפחה לרפואתם למוסדות יד מהרי"ץ. המקום ב"ה ירצה נדבתו, ויברך מעשי ידיו, ומכל צרה ונוק יצילהו, וישלח לו רפואה שלימה במהרה, ובפרט לראשו, ויעמידהו מחליו לחיים טובים ולשלום, ויחזקהו ויאמצהו בקו הבריאות, וימלא כל משאלות לבו וליבכם לטובה ולברכה, ויקיים עליו מקרא שכתוב [שמות ט"ו, כ"ז] כָּל הַמַּחְלָה אֲשֶׁר שָׁמַתִּי בַּמִּצְרִים לֹא אֲשִׁים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי יְיָ רַפָּא, אבי"ר.

בשם רחמן.

השיעור מוקדש לרפואת אודי אהוד חי עובד בן חיים הי"ו, אחיו של ידידנו הרב נועם עובד הי"ו מב"ב, וכן לרפואת אמו מרת שמחה בת שלמה שתחי', בעבור שהתנדבו בני המשפחה לרפואתם למוסדות יד מהרי"ץ.

המקום ב"ה ירצה נדבתו, ויברך מעשי ידי, ומכל צרה ונזק יצילהו, וישלח לו רפואה שלימה במהרה, ובפרט לראשו, ויעמידהו מחליו לחיים טובים ולשלום, ויחזקהו ויאמצהו בקו הבריאות, וימלא כל משאלות לבו וליבכם לטובה ולברכה, ויקיים עליו מקרא שכתוב (שמות ט"ו, כ"ו) **כָּל הַמַּחְלָה אֲשֶׁר שָׁמַתִּי בַּמִּצְרִים לֹא אֲשִׁים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי יְיָ רַפְאֵךְ**, אכ"י.

ביאור והרחבה בדברי מהר"ל מפראג בספרו נר מצוה לגבי מלכות יוון וגזירותיהם, ומדוע נעשה נס חנוכה בשמונה ימים דוקא.

בספר נר מצוה למהר"ל מפראג ותחילת חלק שני, הסביר את העניין שאנו אומרים ויודעים, 'כשעמדה מלכות יוון הרשעה על עמך בית ישראל לבטלם מתורתך ולהעבירם מחוקי רצונך'. זהו דבר מיוחד, שמלכות יוון עשתה גזירות בכוח, כנגד התורה והדת. כמדומה שלא היה דבר כזה לפני כן. סגנון ואופן הגזירות שלהם, היה מיוחד. מה היה העניין שלהם בזה? אומר מהר"ל מפראג כך, **מלכות יוון (הוא מוכן) (היא מוכנה) להתנגד לישראל, במה שיש להם תורה ומצוות אלהיות. כי אל מלכות זו, שייך לה החכמה, שהיא שכל האדם בלבד, לא השכל האלהי הנבדל, אשר היא התורה האלהית, שהיא השכל הנבדל האלהי לגמרי.**

מלכות יוון, היו חכמים. חכמת יוון. כפי שמוזכר בגמרא [עין סוטה דף מ"ט ע"ב], חכמה יוונית. הפילוסופיא, באה מיוון. זאת חכמה של שכל, חכמה טבעית, אנושית. משא"כ התורה, שהיא חכמה מעל הטבע, כמ"ש הרא"ש. זה שכל אלהי, לא שכל של אנוש, לא של בני אדם. ממילא, זה מתנגש, האחד כנגד השני. הדבר הפריע להם, ולכן הם נלחמו כנגד כך.

וכן – יש להם ניגוד – אל בית המקדש, שיש לו מעלה אלהית קדושה, הם מתנגדים ביותר לה, המלכות הזאת. כי התורה ובית המקדש, הם שתי מדרגות זו על זו, כמו שאמרו [אבות פ"ה

מ"ג בכל מקום שנים אלו יחד, 'יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שיבנה בית המקדש במהרה בימינו, ותן חלקינו בתורתך'. שני הדברים הללו, הם דברים מיוחדים וקדושים, משהו שאינו בשכל של בני האדם.

ולכך היו מתנגדים אל מצוות התורה, ולבית המקדש בפרט. כך כלפי הגזירות שלהם, וממילא גם בתוצאות בסוף.

ולכך הנס שנעשה להם – להם, לחשמונאים – היה בנרות של בית המקדש, 'כי נר מצוה ותורה אור'. ושמונה ימים שנעשה להם הנס, מורה על מעלת התורה.

מדוע נעשה הנס, שמונה ימים בדוקא? הכל מכוון מן השמים. כי הדבר מראה, דבר אשר מעל הטבע. עניין של הטבע, הוא במספר שבע. העולם נברא בשבעה ימים, וישנם הרבה דברים הקשורים לטבע, מצוות בתורתנו הקדושה, שהם במספר שבע. אבל לגבי משהו שהוא יותר מזה, עושים שמונה.

وهוא מביא דבר מעניין, לגבי מה שדוד המלך אמר בתהלים, מזמור אשרי תמימי דרך – תמניא אפי, מה שקוראים בדר"כ במוצאי שבת – כי הרי הכל מדובר על התורה. 'עדות', פקודים, 'מצותיך' וכו'. ובכל אות, ישנם שמונה פסוקים. והסיבה היא, כי התורה זהו משהו גבוה מעל הטבע.

וז"ל שם, והרי יסוד דוד מזמור [תהלים קי"ט, א'] אשרי תמימי דרך, על התורה, בתמניא אפי. ועוד סדר [תהלים י"ט, א'–ז'] למנצח מזמור לדוד השמים מספרים כבוד אל וגו', שבעה פסוקים. ואחר שבעה פסוקים, תורת י"י תמימה. זהו הפסוק השמיני.

כי אלו ז' פסוקים, הם העולם הזה, והתורה היא על העולם הזה שנברא בז' ימי בראשית. לכך מדריגה השמינית, היא התורה. ולכך שבעה שבועות תספור לך [דברים ט"ז, ט], עד החמשים, שהוא אחר השבעה, הוא מתן תורה. ודבר זה ביארנו באריכות במקום אחר.

יש 'שבעה שבועות תספור לך', וכשנגמרים השבעה שבועות, מגיעים לחג השבועות,

שערי יצחק – השיעור השבועי

חכמה'. אין להם חכמה במסורת. ק"ו שזה אינו משהו, שיש לו מקור אלהי. הם רק התחילו להתחכם, וזה מה שהם השיגו והבינו. לפי ההבנות שלהם, כל אחד – אחד אחרי השני – זה אומר כך וזה אומר כך, עד שלבסוף מכל הדברים הם הגיעו למסקנות, ולדברים שהם נכונים פחות או יותר.

כדאי להביא את לשון הרמב"ן [בדרשתו הנז"ל, נדפס בכתבי רבינו משה בן נחמן בירושלם התשכ"ז, דף קמ"ז], כאשר קמו היונים, והם עם חדש שלא נחלו חכמה, כאשר ביאר בעל ס' הכוזרי נא' ס"ו, קם האיש הידוע ולא האמין רק במורגש, וחפש חכמות מורגשות והכחיש הרוחניות, ואמר שעניין השדים ומעשה הכשפים אפס, ואין בעולם פעולה רק לטבעים. ודבר ידוע ומפורסם שאינם כן. ומכל מקום באותו זמן של משה רבינו ע"ה, לא היה שום רשע ואפיקורוס כופר באלו וכו' יעו"ש.

ברם מצד שני, רואים שהם – היונים – היו עובדי עבודה זרה. למשל, יש לנו במגילת בני חשמונאי, שניקנור דרש מיוחנן כהן גדול, שיקריב חזיר לפסל. וכי הפילסופים, אינם מבינים כי אלו שטיות והבלים?

כתוב שם, שיוחנן הערים עליו, אמר לו שהוא בא לעשות את רצונו, ואז ניקנור אמר לו, אם כן 'סב חזירא ונכסיה לצלמא', ואלביש אותך לבוש מלכות וכו'.

ובעצם, כל התרעומת של יוחנן דנן, שהיה בנו של מתתיהו בן יוחנן כהן גדול, היתה כאשר הוא שמע זאת – כמובא שם בפסוק י"ג – 'ביה זמנא, נכסו חזירא. ואובילו מדמיה, לעזרתא דקודשא. לעזרת הקודש, רח"ל. בבית המקדש שוחטים חזיר, ומקריבים אותו לע"ז? זה גרם לו לכעס גדול, עד שנשתנתה דמות פניו וכו'.

ואח"כ בגרס, שהיה שר צבא יוני, כתוב עליו [בפסוק ל"ב], 'בגרס חייבא, מטעי עמיה'. בגרס הרשע, עליו כותבים במיוחד שהוא רשע, 'זמטעי עמיה'. הסברנו [בביאורנו על מגילת בני חשמונאי, בס' שמן למאור] כי כנראה הוא עשה את עצמו, עבודה זרה. כך הוא הכשיל.

*

עצרת'. לאחר שספרנו את העומר, שזה מראה על הדברים הטבעיים, התורה היא ביום החמשים, כי היא מעל לטבע.

בהערות שם, מובא הסבר נוסף המתאים לכך, אשר מטעים את הדברים, בשם הספר פחד יצחק [איגרות וכתבים, איגרת ל"ח], מספר שבעה, תכנו שביעה. ששביעה ענינה כדי הצורך. בעוד ששומן, שנרמז במספר שמונה, מובנו יותר על הצורך.

בכדי לשבוע, מה שהאדם צריך לגוף שלו, עבור הבריאות, לזה מתאים המספר שבע. אבל שמונה, זה מלשון שומן. בעברית כיום אומרים שומן, אבל אנחנו התימנים גורסים שומן, מלשון שמן. בכל אופן, זה שמונה יותר ממה שצריך. השומן, זה לא הבשר, אלא יותר. ועל כן מפורסם הוא בדברי מהר"ל, כי שמונה הוא מספר על טבע. בעוד שמספר שבעה היינו כדי צרכו של העולם, ז' ימי בראשית וכדומה.

בכך אפשר להבין דברים רבים נוספים, כגון למה ברית מילה היא ביום השמיני? הקב"ה סיבב כך, שזה יהיה ביום השמיני, כי ברית מילה זה משהו אשר מעלה את האדם לדרגות גבוהות. מצד שני, שבעת ימי האבל, ושבעת ימי המשתה, אשר מכוונים זה כנגד זה, כפי שמשה רבינו ע"ה תיקן. אלו דברים שבבריאה, ביצירת העולם, ישוב העולם, ומאידך אפסיות האדם הניכרת בשבעת ימי האבילות. זהו ה'שבע'.

שני תירוצים לשאלה כיצד היוונים עבדו עבודה זרה, למרות שהיו פילסופים, וקרובים לדרכי האמונה.

שנים רבות, היתה לי קושיא. נראה משהו סותר, לגבי היוונים. מצד אחד, פילסופים, יסדו את חכמת הטבע וכו'. החכמות בעולם – המדע – התחילו בעיקר מהם. למרות שנתברר, שהם אמרו הרבה שטיות, אפי' אריסטו – שהרמב"ם כ"כ משבח אותו – בסוף נתברר שהרבה דברים שהוא אמר הם דברים בטלים. אבל בכל אופן, הם התחילו בכך.

הרמב"ן כותב עליהם [בדרשתו תורת ה' תמימה, ד"ה ונתברר], כי יון הם 'עם חדש שלא נחלו

כיוצא בזה גם בספר יוסיפון [ספר רביעי פרק י"ח דף ע"א] שם מובא, איך התחיל עניין אנטיוכס, בזה"ל, בימים ההם, בראשית מלך אנטיוכס על ארץ מצרים, התחילו לצמוח מלחמות גדולות ונוראות בעם יהודה. כי אנטיוכס הרשע בהכותו את מלך ארץ מצרים וימלוך עליה, גבה לבו עד מאד. הרגיש את עצמו, שהוא מצליח.

ויעש צלם גדול בתמונתו מזהב לאלוה. עשה צלם שלו, שכולם ישתחוו אליו. ויגזור אומר, וישלח בכל מקומות ממשלתו לכל עם ועם, להשתחוות לצלם ההוא. ויאותרו כל הגוים אליו, וישתחוו לו. כולם השתחוו לו. חוץ מן היהודים.

אבל, ישנם בתוכנו גם רשעים. אלה שמכנים אותם בשם 'מתיוונים'. ויבואו מפריצי בני עמנו – כמו אלקימוס וחביריו – אל ארץ מצרים אליו, וישתחוו לצלם, ויעוררו את המלך להרע לישראל. הם עוררו אותו. אמרו לו, תשמע, היהודים לא מסכימים.

לאחר מכן [בפרק כ'] – אני מביא זאת רק כדוגמא – מסופר, איך התחילה המלחמה עם מתתיהו. כתוב שם, כי פוליפוס שר הצבא, ניסה לאלץ את מתתיהו להשתחוות לצלם.

ויען אחד מהיהודים הפריצים ובני הבליעל, אשר היו עם שרי המלך, ויאמר, "תמיה אני מאד משרי המלך ומחילו, עד מתי תחרישו למתתיהו, ולא תעשו נקמה בו? אשר העיז פניו, לבלתי עשות מצות המלך". ובדברו כן הפריץ, וישלף את חרבו, ויתז ראש חזיר אחד. ויקחהו, וילך את המזבח אשר בנו להבלי המלך אנטיוכס, לזבוח עליו. וישם את ראש החזיר על המזבח, ויקטר אותו לפסילי אנטיוכס ולצלמיו. ויעלהו על המזבח ההוא, וישרפהו כמשפט העולות, אשר היו נקרבות על מזבח הקדש.

ומתתיהו צופה מִהָהָר, ורואה. וירא מתתיהו את מעשה הפריץ, ויקנא לאלהיו. ויקצוף ותבער בו חמתו, וישלף חרבו, וידלג על המזבח ההוא, ויכה את הפריץ בחרבו על צוארו, ויגבה את ראשו לעוף השמים למעלה. ויפול הראש לפני שר המלך, אשר ניגש לדבר עם מתתיהו, וגופו

נפל על המזבח, אשר היה עומד עליו להקטיר, וישרוף באש בו עם גוף החזיר.

ואת השר ההוא העומד שם, שישע מתתיהו בחרבו. ואת יתר השרים שהיו אתו הברית, ורבים מהמונם אשר שם הפיל. ויתקע מתתיהו בשופר ויזעק את עם יהודה לבוא אליו, ויתן אות מלחמה וגבורה.

הוא מתתיהו הכהן הגדול, אשר הרים יד תחילה במלכות יון, והוא אשר ציוה את ישראל להילחם בשבת. והוא יעמוד לנו מליץ, והוא אשר עמד להושיע מגוי מקדון בימים ההם. דיברנו על כך בעבר [בשיעור מוצש"ק ויגש התשע"ו].

נמצא כי הם היו עובדי עבודה זרה. לכאורה, היכן הפילוסופיא והחכמה שלהם? הדבר היה נראה לי כביכול סתירה.

*

בספר הזוה"ק [פרשת פקודי דף רל"ו ע"א, הבאתי זאת בס"ד בס' שמן למאור דף ע'–ע"א] כתוב לגבי היונים, שהם 'קריבין לארחי מהימנותא'. וז"ל, פרה אדומה תמימה וכו'. אדומה, דא מלכות בבל, דכתיב [דניאל ב'] אנת הוא רישא די דהבא. תמימה, דא מלכות מדי. אשר אין בה מום, דא מלכות יון, דאינון קריבין לארחי מהימנותא. הם קרובים לדרכי האמונה. דהיינו, בבל ומדי, שני מקודם, הם בְּעָרִים. אבל היונים, הם קרובים לדרכי האמונה.

ומה שאמר דאינון קריבין וכו', פירש מהר"ם ריקנאטי ז"ל שהם הפילוסופים שקדמו לאריסטו, כי בקצת דבריהם נוטים לדברי רז"ל, והובאו דבריו בספר שומר אמונים למהר"י אירגאס בויכוח ראשון אות ל"ז. ושם כתב דאף שיש קצת דברים אמיתיים בפילוסופיא, מ"מ יש בדבריהם דעות מזויפות וכפירות, ולכן אסור לקרות בהם יעו"ש.

לפני אריסטו, הפילוסופים הראשונים, הדעות שלהם היו קצת יותר נכונות. הם התעמקו יותר והבינו בשכלם דברים אשר נתקרב אל האמונה.

אלכסנדרוס מוקדון – הרי אנטיוכס שהיה בזמן החשמונאים, הוא המשך של מלכות שלו – היה

אין דעתי לבאר פה, איך רעיונות כאלה ממהות האל, היו ידועים גם לחכמי יון המשובחים, וכולם למדו אותם מן היסודות שיסדם אדוננו משה. רק להגיד כי חכמי יון הודו, כי צדק ואמת בכל הרעיונות האלה, ויתכנו מאד לרוח אלהים ולכבודו. המקורות והיסודות של חכמת יון, הם בעצם יסדם אדוננו משה.

צריכים להסביר פה, שני דברים. הוא כותב בלשון, 'חכמי יון המשובחים'. או שהוא מתכוון, הטובים שבהם. או כי כידוע, יוסף בן מתתיהו הצטרף אל הרומיים, וממילא היה מאולץ קצת. הוא כתב הרבה ספרים, כגון יוסיפון, וכן קדמוניות היהודים, ועוד ספרים רבים, שהגר"א רצה שיתרגמו אותם ללשון קצת מרוב חשיבותם. אבל בעצם הוא היה עם הגויים, וממילא הוא לא היה יכול לכתוב הרבה דברים כנגדם. הוא היה צריך לכתוב על טיטוס, לשבח אותו וכו', כי אחרת הם היו פוסלים אותו. הוא היה חייב – כפי שאומרים – להעמיד פנים.

ולמעשה, ישנם כאלה האומרים, כי אלכסנדרוס מוקדון שכבש את ארץ ישראל, השליט את אריסטו גם על הספרים של שלמה המלך. א"כ בעצם, החכמה שלהם בשרשה, לקוחה מן התורה, אבל הם לקחו רק מה שהם הבינו. פירשו כרצונם.

כי פיתגורס וגם אנקסגורס ופלטון – זהו הפילסוף אפלטון הידוע – ויתר החכמים והותיקים אשר באו אחריהם, כלם הודו ואמרו, כי אך אמת כל רעיונותיו – של משה רבינו – על דבר האלהים. ובכל זאת יראו לנפשם להמתיק הסוד הזה, כי אם ליחיד סגולה.

במלים הללו כאן, שהם יראו לנפשם להמתיק הסוד הזה כי אם ליחיד סגולה, מצאנו שכתובה התשובה לשאלתנו דלעיל. הדברים שאליהם הם הגיעו והבינו, הינם אך ורק ליחיד סגולה. דהיינו, היו להם תלמידים, אשר קיבלו והפיצו קצת את הרעיונות הללו.

כתוב כאן, שהם יראו לנפשם, דהיינו שהם פחדו. לא ברור, ממה הם פחדו? אולי שיגידו כי הם כמו יהודים? שמא פחדו שיזיקו להם? הוא

תלמידו של אריסטו. בסדר. הגם שלאריסטו כבר היתה נטייה שונה, הוא היה פחות מן הראשונים, אבל בכל אופן, איך זה שהם עבדו עבודה זרה? כיצד להבין זאת?

*

בס"ד יש לנו שני תירוצים, לגבי השאלה הזאת. ראשית, אכן היו פילסופים, אבל הדבר היה רק לאנשים מסויימים. לתלמידיהם. זה לא שהדבר היה משהו ציבורי, לא הנחילו זאת לכלל הציבור. עוד מעט נבסס זאת בעז"ה.

או דלמא, שהם ייחסו לעבודה זרה, משהו אלהי. דהיינו, הם לא עשו את הפסלים כדברים פשוטים, אלא הבינו כי זהו רק כעין סימן בעולם הזה, אשר מתחבר עם משהו יותר גבוה. עשו מכך משהו רוחני, כביכול.

הבסיס לתירוץ הראשון, הוא בספרו של יוסף בן מתתיהו, שהיה בזמן מלחמת בית שני. הוא כתב את הספר יוסיפון, ועוד הרבה ספרים, ואחד מהם הוא ספר נגד אפיון, שהיה אדם רשע גדול, מצרי-יוני שכתב דברים חמורים, והוא עונה לו בספר תשובות אליו. הוא מסביר, מהי תורת משה, ומה זה – להבדיל – תורת יון. מהו ההבדל?

הוא כותב [ספר שני, טז. הובא במילואים לתורה שלמה, פרשת יתרו, דף רצ"ו] כך, וכה לימד משה רבינו לאהוב את העם, לאהוב את האל. דהיינו, גם אהבת האדם לחבירו, וגם בין אדם למקום. כי הוא בורא הכל לתכלית בני האדם בכלל ובפרט, ויוצר כל דבר טוב ורע, וצריכים להתפלל אליו בעת צרה. הוא הודיע את עמו, כי עיני ה' משוטטות בכל הארץ, ואי אפשר לשום אדם להסתתר ממנו. לא במעשה ידינו ותהלוכותינו, אף לא במחשבות לבנו.

עוד זאת ביאר משה, כי האלהים לא נולד ולא נוצר, ולא ישתנה עד נצח נצחים. הוא נעלה ונשגב על כל הוד והדר ולא ישערהו בן תמותה, ואף כי ידענו את ידו החזקה, הנה נעלמה ונסתרה מאתנו עצמותו ואיכותו.

אנחנו מכירים את הקב"ה, לפי המעשים שלו. אבל את מהותו בעצמו, זהו דבר אשר איננו רואים ולא משיגים.

לא מסביר זאת. אבל העיקר לענייננו, שהדבר היה רק ליחיד סגולה.

אסבין, כבר יש לנו תשובה על השאלה. עם היוונים באופן כללי נשארו עם הדעות שלהם, עם האמונות שלהם, עם העבודה זרה שלהם. והחכמה שלהם היתה מצומצמת, רק לאנשים מסויימים. אולי קצת מהאנשים הגדולים שלהם ידעו זאת, אבל הם לא הנחילו את השיטה הזאת לציבור. וזאת, להבדיל ממה רבינו.

והוא מסביר בהמשך כך, יען כל העם, אך מחשבות פיוגול בלבבם. את הציבור, הם לא יכלו לתקן.

אבל מחוקקנו – דהיינו משה רבינו, הנקרא בשם מחוקק, כפי שנאמר [דברים ל"ג, כ"א] פִּי שֶׁם חִלְקֵת מִחֻקֵּק סֶפֶן – אשר כל פעולותיו ומעשיו היו לפי חקיו ומשפטיו. כנראה הכוונה חוקי ה' ומשפטיו. לא די כי הצליח להורות לכל אנשי דורו האמין בכל הרעיונות האלה, עוד שינן את האמונה הזאת באלהים גם לזרעם אחריהם, ועד עולם לא תמוש מהם. לא רק ששרע"ה הכניס את האמונה לכל עם ישראל בזמנו, אלא גם שזה נשאר דבר חזק ויציב גם לדורות הבאים. ברצונו להראות, את ההבדל הגדול שבין יון, לבין עם ישראל.

אותו הדבר כתוב – אמנם בסגנון אחר, מפני שזה מתורגם מלשון יוונית – בספר קדמות היהודים נגד אפיפון [ב' טז] בזה"ל, גדולי חכמי היונים, לימדו לחשב על האלהים מחשבות האלה, רק אחרי אשר החל הוא (משה) בדבר. אך הן כלם נותנים עדיהם קול גדול, כי אלה הם דברים יפים ונאים לעצם אלהים ולגדולתו. דהיינו, בלי תורת משה רבינו ע"ה, הם בכלל לא היו מתחילים בדעות הללו.

הן גלוי הדבר, כי פותגורס ואנכסגורס ופלטון, ואחריהם חכמי הסטיו (סטוא), כמעט כולם חשבו כזאת על עצם אלהים. אולם הם גילו את חכמתם רק לאנשים מתימספר, ולא ערבו את לבם לבשר את דברי האמת להמון השוגה בדעותיו הישנות.

רק לאנשים מתי מספר. אבל לגבי ההמון, השאירו אותם בדעותיהם. הוא אשר דיברנו.

אולם מחוקקנו – הכוונה למשה רבינו ע"ה וכדלעיל – סמך את המעשה למדרש. ולא את לב בני דורו בלבד הָטָה לקבל את דבריו, כי אף בלב הבנים אשר יקומו אחריהם בכל דור ודור, נטע אמונה באלהים שלא תימוט.

וסיבת הדבר היא, כי גם בדרך תורתו להועיל לכל בני האדם בכל הדורות, נבדל הרבה (מיתר המחוקקים). כי לא חשב את יראת האלהים לחלק (לאחת) המעלות הטובות, רק את יתר המעלות לחלק עבודת אלהים (וכה חקרן וגם הכינן). דהיינו, הם לימדו, כי אכן צריך לירוא מבורא עולם, אולם זהו דבר אחד, אבל ישנם עוד הרבה דברים אחרים בלי קשר אליו.

הם לימדו עוד הרבה נושאים. ואלה הן. הצדק, והתבונה, וכח הנפש, ושלום אחים בכל הדברים שבין אדם לחברו. אבל אלו הם מעשים לעשות, דהיינו פעולות. ישנם שני דברים. יש חלק עיוני, ויש חלק מעשי. אצל היוונים, העניין העיוני זאת החכמה, אבל היא היתה בלי קשר ליראת שמים. זהו עניין בפני עצמו. דרך ארץ והנהגות בין אדם לחבירו, בין איש לאשתו, וכל ההנהגות איך האדם צריך להתנהג, זה לא קשור להקב"ה, זאת חכמה אנושית.

וכל מעשינו ועסקינו ודברינו, מביאים לידי יראת אלהים בקרבנו (מכונים לשם שמים), כי לא השאיר (משה) אף אחד מכל אלה מבלי חקור אותם, ומבלי קבוע אותם מראש.

כי שני דרכים נמצאו להשכיל את בני האדם ולתקן את מנהגיהם. הדרך האחת, היא לקח המלמד (הלמוד בפה העיוני). והדרך השנית, היא חינוך המנהגים (הלימוד במעשה). והנה יתר המחוקקים נחלקו בדעותיהם, ובחרו באחת הדרכים אשר מצאה חן בעיניהם, ובדרך השנית מאסו.

כה חינוכו הלקדימונים, ויושבי פְּרָתִים, במנהגים ישרים, ולא הורו בדברים. והאטיניים וכמעט כל יתר היונים, לימדו בדברים את כל המעשים, אשר יעשו ואשר לא יעשו, ולא הקפידו לחנך במעשים.

משא"כ בתורה, על כל צעד ושעל ישנה הדרכה, תעשה כך, תחשוב כך, איך לנהוג וכו'. כי המטרה היא, כל המצוות באו בכדי להתחבר להקב"ה, לעשות את רצון ה'. ממילא ישנה הכוונה והדרכה, לגבי כל פרט ופרט.

זהו תירוץ אחד, לגבי השאלה דלעיל. אם כן אין פלא, שהם נשארו עובדי עבודה זרה.

*

תירוץ שני, יכול להיות כי גם את העבודה זרה, הם היו עושים עם מטרות 'רוחניות' לפי הבנתם. הרמב"ם כותב כך בתחילת הלכות עבודה זרה, לגבי דור אנוש וכו'. אולם בספר הכוזרי [מאמר ראשון אות צ"ז], הדבר כתוב גם לגבי מצרים. ובכל אופן כך דעת הרמב"ן, וכדלקמן.

הוא – הכוזרי – כותב כך, האומות כולם בזמן ההוא היו עובדים צורות, ואילו היו הפילוסופים מביאים מופת על היחוד ועל האלהות, לא היו עומדים מבלי צורה שמכוונים אליה, ואומרים להמונם כי הצורה הזאת ידבק בה עניין אלהי, וכי היא מיוחדת בדבר מופלא נכרי.

הפילוסופים, האנשים החכמים שבתוכם, היו מביאים ראיות לגבי הקב"ה, כי הוא רק אחד ויחיד, אבל הם היו חייבים לתת לכך משהו מגושם, איזו צורה מסויימת בכדי לחבר את אנשים אליה. ועל הצורה הזאת, מתחבר העניין הזה. בצורה הזאת, ישנם דברים מיוחדים.

מסביר זאת שם בביאור 'אוצר נחמד' בזה"ל, ר"ל זר וחידוש, כמו שאומרים דרך משל שאוכלת ושותה, או מדברת עם נביאי השקר. או ר"ל שמיוחדת בדבר נפלא, והוא שישתחוו אליה ויכבדו אותה, והוא דבר מופלא וניכר שיהיו הכל מכירים בה.

ממשיך הכוזרי וכותב, ומהם מי שמיחס זה אל האלהים, כאשר אנחנו עושים היום במקומות המכובדים אצלינו, עד שאנו מתברכים בהם ובעפרם ואבניהם.

מבאר האוצר נחמד, כגון בתי כנסיות ובתי מדרשות, אנו נוהגים כבוד במקומות אלו יותר מכל המקומות וכו'. זהו מקום קדוש. אמנם אנחנו לא אומרים ח"ו, שהמקום הקדוש הוא

אלה הלכו בצורה עיונית, ואלה בצורה מעשית. ומשה רבינו, חיבר את שני הדברים. כמובן, הוא מדבר בסגנון כזה, בכדי שגם הגויים יבינו. זאת תורת ה', רק שהוא מראה בפועל את חשיבות ומעלת התורה, יותר מהם. להראות איך דרך התורה, יותר הצליחה.

אולם מחוקקנו שקד הרבה לחבר את שתי הדרכים האלה יחדיו, כי לא משך את ידו מהחינוך בדרך המנהגים – הוא לא מתכוון למה שאנחנו קוראים בשם 'מנהגים', אלא הכוונה לחנך באופן מעשי את האדם לעשות כך וכך – וגם לא נתן לעזוב את דרך לקח התורה. וציוה להחל את הדבר מראשית גידול האדם, ומתחילת צאתו ובואו בבית אביו. ולא השאיר לשומרי מצוותיו, אף דבר קטן, לתקן אותו על דעת עצמם, או ללכת בשרירות לבם. כי גם בדבר האוכל אשר לא יאכל, ואשר יכשר לאכילה, ובדבר כל הראויים להתחבר בארחות חיים, ועל כל ימי העבודה והמעשה, וגם על מועדי המנוחה, נתן להם את ספר התורה (לקו ו) למשקלת, למען יחסו בצילו כל ימי חייהם, כבצל אב ואדון (כבנים או כעבדים) ולא יעשו עון בזדון או בשגגה. כי לא השאיר להם מקום לטעון, אשר נעשה הדבר מבלי דעת, רק גילה את דעתו שלימוד התורה הוא חינוך נאה מאד, ודבר חובה. וציוה (על היהודים) לשמוע (את קריאת התורה), לא פעם אחת ולא שתים, ולא פְּעָמִים מְצָעָר, רק לנוח בכל יום שביעי (בשבת) מכל מלאכה, ולהתאסף יחדיו, ולשמוע את דברי התורה, וללמוד אותם באר היטב. ונראה הדבר, כי כל שאר המחוקקים, לא שמו לבם לדברים כאלה. נִצְרָף לזה את דברי המבי"ט בספרו בית אלהים, המבאר למה הקב"ה נתן את מצות התשובה – את הזכות לחזור בתשובה – רק לעם ישראל, ולא לאומות העולם?

והוא אומר, כי היהודי הוא כבול. ישנן תרי"ג מצוות. על כל צעד ושעל, יש לנו הדרכה מה לעשות. אבל לאומות העולם, ישנן בסה"כ שבע מצוות, לא קשה לעמוד בכך. אם הם היו רוצים, הדבר היה אפשרי. אולם הם לא רוצים.

משהו אשר משתחוים אליו. אבל משהו מעין זה היה כך אצלם.

לגבי המושג פילסופים, מצאתי כי במדרש אומרים זאת אפי' לגבי בלעם. אנחנו מעצמנו היינו חושבים, כי פילסופים אלו רק היוונים. אבל לא. גם במצרים יכול היה להיות חכם, שהוא נקרא פילסוף.

הרמב"ן אומר זאת לגבי הפסוק [שמות י"ב, י"ב], וּבָכַל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְיָ. בגמרא [סוכה דף כט.] כתוב, ואין לך כל אומה ואומה שלוקה, שאין אלוהיה לוקה עמה. רש"י מסביר, כי זהו שרה המליץ בעדה. לפי רש"י יוצא, כי אלו אינם השרים הגשמיים, אלא השרים שלהם למעלה. מצד שני, במכילתא כתוב כך, צלם של אבן, היה נימות. ושל עץ, היה נרקב. ושל מתכת, היה נעשה חרדה. א"כ לכאורה, ישנה כאן סתירה.

לפי דברי הרמב"ן, שני הדברים הללו הם נכונים. את הצורות שהם היו עושים בעולם הזה, היו מחברים עם הדברים העליונים. ולכן היה צריך, שהקב"ה יתן את העונש, 'אעשה שפטים', גם בענייני העוה"ז, שיראו כל כל הע"ז שלהם היא אפס וריק, וגם את השר של כל אומה מלמעלה.

וזה לשון הרמב"ן, ועל דעתי ירמוז הכתוב, לשרי מעלה, אלהי מצרים. בעניין וישעיהו כ"ד, כ"א, יִפְקֹד יְיָ עַל צָבָא הַמָּרוֹם בַּמָּרוֹם וְעַל מַלְכֵי הָאֲדָמָה עַל הָאֲדָמָה. והנה השפיל מזלם, ושרי המזלות שעליהם. והכתוב ירמוז ויקצר בנעלם. הרמב"ן הביא את דברי רש"י, ובספר יתרון האור הסביר כי בעצם לפי הכוזרי הדבר מובן, ששני הדברים הללו הולכים ביחד. יעוש"ב. [אפשר שתיבת 'ובכל' באה לרבות שלמעלה. איתמר].

ממילא, יכול להיות שכך היה הכיוון, גם לגבי היוונים. הם שחטו חזיר וכו', אבל בעצם הסבירו להם כי ישנו כאן משהו גבוה.

[אחרי השיעור, פשפשתי בספרים, וראיתי שהעניין של אלילי יון עם התפלספותם תופס מקום גדול, וצריך להקדיש זמן לעיין בהם, ולהשוות עם מה שביארנו בס"ד].

השלמה בעניין אמירת ויהי נועם וגו' וסדר קדושה במוצאי שבת באריכות ובנעימה, כדי להאריך את הזמן עבור הרשעים שצריכים לחזור לגיהנם, השלמת תשובה לשאלה לגבי מה נחשב 'כנסיה אחרונה', והאם גיהנם עובד גם בימים טובים ובחול המועד ובר"ח ובחנוכה ופורים.

לפני שבועיים, חידשנו איזה דבר להלכה ולמעשה, לגבי מוצאי שבת. ודיברנו אז [בשיעור מוצש"ק וישלח] לגבי השאלה, למה תיקנו ויהי נועם וכו' וסדר קדושה במוצ"ש. הבאנו כי הטור בשם רב עמרם גאון, הביא את המנהג, שאומרים זאת באריכות. ואמרנו כי גם חכמי תימן נע"ג מביאים זאת, רק משום מה הדבר הזה נשכח אצלנו.

לא מוכר לי בקהילותינו מי שנוהגים זאת, אולם מהרי"ץ מביא זאת, וכן השתילי זיתים, בתורת דבר פשוט. ומהרי"ץ מביא זאת גם בשם מהר"י צעדי. נמצא כי לפחות שלושה מחכמי תימן, כותבים זאת, לומר ויהי נועם בהארכה. דהיינו, להאריך את התיבות. מובן א"כ שיש לומר זאת בנעימה. במהירות, בודאי שלא, אבל יש להאריך יותר מן הרגיל.

והסיבה היא, 'כדי להאריך לרשעים בגיהנם'. הרי בשב"ק הגיהנם שובת, ובמוצ"ש מכריז דוֹמָה – השר הממונה על גיהנם – להחזיר את הרשעים לגיהנם. כפי שנאמר [איוב י', כ"ב] צִלְמוֹת וְלֹא סְדָרִים. 'צלמות' היינו, צאו למוות. 'ולא סדרים', אחרי שכבר גומרים את הסדרים. אם עם ישראל כבר גמרו את הסדרים, אם כבר סיימו את הקדושה. לכן אנחנו אומרים זאת בהמשכה, בכדי לתת להם מנוחה כמה שיותר, למשוך את הדבר. כי כל זמן שעם ישראל לא גמרו את הסדרים, נותנים להם מנוחה בגיהנם. הרחבנו על כך בזמנו.

חושבני כי ראשית, כיון שחכמי תימן ג"כ מביאים זאת, בודאי שזהו דבר חשוב, שרצוי להנהיג מִתְחַדֵּשׁ את הדבר הזה. אולם הדבר טוב ומועיל, גם מבחינת חיזוק האמונה, להתעורר ולדעת, לזכור ולהזכיר, כי יש דין ויש דיין. לצערינו, לא מדברים על גיהנם, ועל עניין יראת העונש. דיברתי על כך בס"ד בסוף השיעור הקודם, שנמסר בעיקו"ת ירושלם ת"ו.

עם ישראל האומרים סדר קדושה, הדבר עוזר להם.

ולכך חייבים כל ישראל לומר 'סדר קדושה' במוצאי שבת, ולשמור שבת, שכל המשמר את השבת יהיה לו חלק לעולם הבא.

וכנראה למדרש זה כיוון מנורת המאור [אלנקאה, פרק ח', כבוד שבתות וימים טובים עמ' 608], "וגרסינן במדרש, כשישראל אומרים 'סדר קדושה' במוצאי שבת, המלאך מכריז ואומר למתי אומות העולם, צאו למות, שנאמר 'צלמות ולא סדרים'. מהו 'צלמות'? צאו למות. למי הוא אומר? למתי אומות העולם, שאין אומרים 'סדר קדושה', שנאמר 'זלא סדרים'. ולא לישראל, שאומרים 'סדר קדושה'. ולכך חייבין כל ישראל לומר 'סדר קדושה' במוצאי שבת. א"כ הדבר מובן. הוא מדבר לגבי אומות העולם, אבל מסתבר שמתכוונים גם ח"ו על רשעי ישראל, אותם שלא אמרו סדר קדושה.

*

עוררנו בס"ד בזמנו באותו שיעור, כיון שאומרים כי המדובר עד שיגידו ה'כנסיה אחרונה' שבעם ישראל, הרי ממילא ישנם אנשים שהם בלא"ה מתפללים לפי זמן ר"ת? מה יעזור שאנחנו נאריך, הרי בלא"ה ישנם אנשים שבעוד שעה הם מתפללים? ובפרט שהבאנו בשם ספרים הכותבים, כי הדבר גם תלוי בארצות האחרות. והרי בארצות אירופה, בלא"ה מוציאים שבת אחרי שעתיים? וכן באמריקה, שהם אחרינו עוד שבע שעות. הם ה'כנסיה האחרונה'. א"כ מאי נפקא מינה?

האמת היא, כי זאת שאלה עמוקה בכלל, איך מתחברת השבת שבשמים, לשבת שבארץ. הרי השעות משתנות בעולם, א"כ מתי זמן השבת בשמים? לפי מה עובד הגיהנם?

צריכים להאריך על כך באופן מיוחד, מהגם שזאת שאלה הנוגעת לעוד הרבה דברים. וכבר אינני מדבר על עניין 'קו התאריך', מה שהיה בשנחאי בזמנו. לפי מה קובעים את השבת בעולם הזה? הרי השעות משתנות בעולם? וממילא, גם בשמים, עניינים הקשורים ליום זה, או ליום אחר, וכן שב"ק, לפי מה זה הולך?

הבאתי בשם הגר"י סלנטר, האומר כי הלוואי שתהיה לנו יראת העונש. והוא מדבר בזמנו, לפני כמאתיים חמשים שנה.

להרגיש פחד, מן הגיהנם וכו'. להכניס זאת ע"י כך למחשבה, כי אפי' רק כמה דקות או שניות של גיהנם זה איום ונורא. א"כ הדבר טוב, בכדי לזכור את עניין העונש, ולהתעורר מכך.

*

ושלא נחשוב, כי אנחנו עוזרים רק לרשעים אשר כעת בגיהנם, אלא הדבר טוב גם עבורינו. וכמו שכתב בהדיא בספר הבדלת מרא"ש, שהבאנו בשיעור פרשת וישלח.

ואכן בספר קושיות, לאחד מן הראשונים, בן דורם של תלמידי מהר"ם מרוטנבורג, כתב [דף ט"ל, אות נ"ו] בזה"ל, תקשי לך, למה נהגו לומר סדר קדושה במוצאי שבת אחר מעריב?

תירץ, לפי שהוא זמן הכנסת רשעים ששבתו בכל יום השבת, דכתיב 'צלמות ולא סדרים'. מכאן, שכל מי שמתפלל 'סדר קדושה' – ניצול מדינה שלגיהנם. הנה לפי הסגנון שלו, הדבר בעצם בשבילנו, בכדי להציל אותנו.

בהערות שם [דף מ"א] כתוב, כי הרי רב עמרם גאון אומר, והטור הביאו בסימן רצ"ה, שמאריכים בכדי לתת מנוחה לרשעים בגיהנם עוד כמה דקות, כמה שתמשוך זאת, עד ה'כנסיה האחרונה' – כמה שימשיכו – נותנים להם מנוחה. אבל לא מוסבר, למה ה'סדר קדושה'? אפשר להגיד הרבה תפילות ומזמורים, מדוע בחרו דוקא את סדר קדושה? לפי דבריו, הדבר מובן, כי זהו 'צלמות ולא סדרים', זאת סגולה העוזרת בדוקא לנושא הזה.

ושם [בהערה 267] הובאו גם דברי מדרש עשרת הדיברות [אות כ"ב] בזה"ל, ואפילו אסירי גיהנם, ינוחו ביום השבת. כשנכנס שבת, מלאך הממונה על הנפשות – דומה שמו – מכריז ואומר, צאו מגיהנם. ומתיר אותם, ואינן נדונים בשבת. וכשישראל אומרים 'קדושה' במוצאי שבת, דומה מכריז ואומר, צאו ובאו למות. 'צלמות ולא סדרים', אותם שאין אומרים סדר קדושה, ולא ישראל שאומרים 'סדר קדושה'.

אבל עכ"פ, מדברי החפץ חיים [בספרו שם עולם, עמ' ל"ה] מתבאר, כי דבר זה תלוי, כל אחד ואחד לפי מה שהוא. דהיינו, לא משנה לך מה שישנו באמריקה, או במקום אחר, אלא הדבר תלוי – כל אדם – מתי הוא מכניס שבת ומתי הוא מוציא שבת. א"כ יוצא, שאנחנו בעצם מזכים את עצמנו.

החפץ חיים כותב כך, שמעתי בשם גדול הדור אחד שאמר, לפי מה שידוע מאמר חכמינו זכרונם לברכה [הזהר הקדוש פרשת תרומה דף ק"ג ע"ב] דמי ששומר שבת בעולם הזה, אז גם שם – אפילו אם נתחייב, חס ושלום, עונש גיהנם עבור עוונותיו – אינו נענש ביום השבת.

הרי כתוב, כי בשב"ק הגיהנם לא עובד. אבל מי שחילל שבת, הוא כן נענש בגיהנם בשבת. רק אדם אשר חייב דין גיהנם על עבירות אחרות, לא על שחילל שבת. דהיינו, אם הוא שמר את השבת, גם הוא נח בגיהנם. אבל אם הוא חילל שבת, אזי זה לא עוזר לו.

אמנם ישנם חילוקי דעות בנושא הזה, גם בספר הזה"ק בעצמו ישנו ויכוח על כך, אבל נראה כי כך בדבר"כ נוקטים.

וכך אומר הח"ח בשם אחד מגדולי הדור בזמנו, כי אם האדם ב"ה שמר את השבת, גם אם ח"ו יש לו דברים אחרים אשר הוא חייב להיענש עליהם בגיהנם, בשב"ק יש לו מנוחה. ממת?

דנחשב לאיש ההוא זמן שבת, מעת שהתחיל בערב שבת להתעסק בצרכי שבת, ומגן עליו זכות שבת.

פלא עצום. ממת? שהאדם מתחיל להתכוון לשב"ק, מאז זה נקרא שבת.

ועל כן מאד צריך להשתדל בעניין צרכי שבת, וייטב לו בזה ובבא.

והוא מוסיף בהערה, מה שנוגע לנדון דידן וז"ל, ודומיא דמוציא שבת, דעד שישלימו ישראל סדריהם, אינם נענשים בגיהנם, אף שכבר הוא לילה. בעצם, מצד הזמן, כבר אפשר לעשות מלאכה. אבל אנחנו ממשיכים ועושים תוספת שבת, אומרים את הסדרים, ויהי נועם וסדרא דקדושה. מטעם דנמשכת קדושת שבת עד זה, וכדאיתא בסימן רצ"ה בטור אורח חיים והגר"א

שם. כן הוא בערב שבת, מעת שמתחיל להתעסק בצרכי שבת, מתנוצץ עליו קדושת שבת. הח"ח משווה את הדברים.

*

נשאלתי מחכם אחד, מה לגבי יום טוב? הרי גם ביו"ט, הגיהנם שובת. א"כ למה לא אומרים ויהי נועם וכו', במוציא יו"ט? הרי לכאורה, ביו"ט הגיהנם שובת. עוד מעט נראה, כי אפילו בראש חודש, הגיהנם לא עובד. וישנם כאלה האומרים, אפילו בחנוכה.

ידידנו הרב יואב חלא הי"ו, אמר על כך תירוץ מעניין. הרי כתוב, כי מסיקים אש בגיהנם במוצי"ש. מבעירים אש. מובא כך בהרבה ספרים, אבל כעת אביא זאת ממהרי"ץ זיע"א בעץ חיים [דף קמ"ט ע"א] שכתב בזה"ל, אין מדליקין אש, עד שישלימו ישראל סדריהם, לפי שגורם לאש של גיהנם שידלק קודם זמנו. אם מדליקים כאן אש לפני הזמן, אזי גם שמה מדליקים אש רח"ל.

והנענשים בגיהנם, מקללים אותו ואומרים, הִנֵּה יוֹץ מִטֶּלְטֶלֶךְ – מרן שליט"א אמר זאת ב'כינוי', מִטֶּלְטֶלֶהוּ – טֶלְטֶלֶה גָּבֵר [ישעיהו כ"ב, י"ז].

ברם כל זאת, הוא לגבי שבת, אולם ביום טוב, הרי מותר להבעיר אש. א"כ בעצם, אין נפקא מינה מן הבחינה הזאת, מצד ההבערה, כיון שמותר להבעיר אש.

מרן שליט"א פונה לציבור בשאלה: האם אתם מסכימים לתירוץ הזה?

תשובה מהקהל: אבל ביו"ט מותר רק להעביר מאש לאש?

תגובת מרן שליט"א: יפה. ביו"ט מותר להעביר רק מאש מצויה, אבל בגיהנם צריכים כעת להבעיר את התנורים מאש שאיננה מצויה.

לכן, לכאורה צריכים להגיד תירוץ אחר. האמת היא, כי ישנם בכך חילוקי דעות. י"א שביו"ט הגיהנם לא שובת, וי"א שהגיהנם שובת.

החיד"א בברכי יוסף [או"ח סימן תי"ט] כותב דבר מעניין, כי בראש חודש הגיהנם כן שובת, משא"כ ביו"ט שיש גיהנם. אינני יודע, כיצד

שבת שבודאי הקדיש אז אינו אלא להעלותו. מה שאין כן בחודש שנים עשר שאפשר שאינו להעלותו, יש לחוש.

תשובת מרן שליט"א: אה"נ, שכך כתב החיד"א כי לדעת האר"י נראה שיאמר היתום קדיש אף בחודש הי"ב, הובא בכף החיים סי' נ"ה ס"ק כ"ב. ולכן מנהג הספרדים לומר גם אז, רק מפחיתים שבוע, ואכמ"ל. ודייק החיד"א לכתוב בלשון נראה, כי זה לא ברור, מאחר שהיה מקום לחלק כסברא שאמרת דשבת שאני וכו', אך נטתה דעתו דעת עליו"ן שאין לחלק.

בשורת דברי יציב, לאדמו"ר מקלויזנבורג [יו"ד סימן רל"ז] הביא לשון הזוה"ק [פרשת תרומה], **בשבת ובירחי ובזמני ובחגי, בהוא אתר נורא אשתכך.** האש שוככת, רגועה. ולא אתדנו. אבל לא נפקי מתמן כשאר חייבין דאית להו נייחא, כל אינון דמחללי שבתות וזמני וכו'. אומר החכם הזה, כי לגבי הרשעים שחיללו שבת, אמנם האש לא עובדת בשב"ק, התנורים אינם מוסקים, אבל הם נשארים שם בגיהנם, רק שאינם סובלים.

אמר רבי יוסי, לא תימא הכי. אלא, נטרי שבתא וזמני תמן בגיהנם בעל כרחייהו.

כפי שאמרתי לעיל, כנראה ישנם כמה חילוקי דעות בנושא הזה, ואנחנו בודאי איננו יכולים להכריע בדברים האלה.

הרמ"ק בשם אור החמה [שם], כתב לגבי פירוש המלים 'חגי וזמני', כי 'חגי' היינו שלושת הרגלים, ו'זמני' היינו ראש השנה חנוכה ופורים. **שאלה מהקהל:** איך יתכן שהרמ"ק יכתוב כך, בשם אור החמה. הלא הרמ"ק קדם לו?

תשובת מרן שליט"א: כנראה צריך להגיה, 'הרמ"ק, הובאו דבריו באור החמה'.

יוצא לפי דברי הרמ"ק, כי יש להם מנוחה מגיהנם גם בחנוכה ופורים.

בכל אופן, כפי שאמרנו, הנושא הזה חשוב, להאריך ולהנעים בקריאת סדר קדושה, דהיינו ויהי נועם וגו' עד אורך ימים אשביעהו ואראהו בישועתי, ואתה קדוש וגו'. למשוך זאת.

להסביר זאת, אבל כך הוא כותב במפורש. וז"ל, הגיהנם אינו שולט ביום שבת קודש ובראשי חודשים, אבל ביום טוב שולט. כך הוא כותב בברכי יוסף וכן בספרו במדבר קדמות, ומביא כך מהמרדכי במסכת פסחים.

מצד שני, בתוספות במסכת ביצה [דף ל"ג ע"ב, ד"ה כין] מפורש, כי גם ביום טוב שובת גיהנם. וישנה ראיה לכך מדברי רבינו האר"י ז"ל וכדלקמן. יש על כך אריכות בספר זכות יצחק [ח"ב סימן כ'], אפשר לעיין שם. בספרים רבים מדברים על כך, אבל הוא אסף מהרבה מקורות. הוא מביא כי מהאר"י רואים במפורש, כי ביו"ט אין גיהנם.

הראיה היא, שהוא מדבר שם לגבי אבל בתוך שנתו על אב ואב, שהוא אומר קדיש, וישנם כאלה שחשבו כי מאחר והגיהנם אינו עובד בשבת, א"כ אין צורך לומר אז קדיש. אומר על כך האר"י, לא. גם בשב"ק ויום טוב צריך לומר קדיש. והסיבה היא, כי הקדיש הוא לא רק בכדי להצילו מן הגיהנם, אלא זה מעלה אותו ממדרגה למדרגה. נכון שכעת אין גיהנם, אינך מציל אותו מגיהנם עכשיו כי בלא"ה אין גיהנם, אבל הדבר מוסיף לו במדרגות.

האריז"ל אומר [בשער הכוונות, דרוש קדיש] כך, טוב לומר הקדיש בתרא על אביו ואמו כל השנה כולה, אפילו בשבתות וימים טובים. לפי שאין הטעם כפי מה שחושבים המון העם, שמועיל להציל נפש המת מדינה של גיהנם לבד, כי יש עוד תועלת אחרת, והוא להכניסו לגן עדן. דהיינו, אפשר שהוא לא יהיה בגיהנם, אבל גם לא להיכנס לגן עדן. להיות באמצע, לא פה ולא שם. לכן הוא אומר, כי ראשית, שיכניסו אותו לגן עדן. שנית, ולהעלותו ממדרגה למדרגה. וכפי זה גם בשבתות וימים טובים, יש לאמרו. הנה הדבר כתוב כאן במפורש.

שאלה מהקהל: לדברי האר"י שהקדיש בשבת הוא כדי להעלותו, אם כן מדוע בחודש שנים עשר אין היתום אומר קדיש כדי שלא להחזיק אביו רשע, הלא יש לתלות שאין הקדיש אז אלא כדי להעלותו. אלא אם כן נאמר שאין

שאלה מהקהל: מה לגבי חול המועד?

תשובת מרן שליט"א: גם בחוה"מ הגיהנם לא שולט. גם זה כתוב במפורש. אבל לפי מי שאומר שעובד ביו"ט, אזי כלשכן בחוה"מ.

שאלה מהקהל: נהגו אצלנו שבמוצאי יו"ט האבל מתפלל ערבית?

תשובת מרן שליט"א: לפוסק רהטא קשה לדבר מצד המנהג. כי אפילו במוצ"ש נהגו בתימן במחוזותינו להתפלל ביחידות. אבל עכ"פ לגבי מוצאי שבת, מהרי"ץ זיע"א העלה בעין חיים [דף קמ"ז סוף ע"א] שנוהגים ליתן זאת לאבל יעו"ש. אבל לגבי מוצאי יו"ט משמע שאין עניין. אולי הדבר תלוי, בחילוקי הדעות הללו שהבאנו לעיל. וק"ו לגבי מוצאי ראש חודש, כי לפי זה ג"כ ישנו מקום לדון בכך, אולם לא שמענו זאת אלא רק לגבי מוצאי שבת. הפוסקים שמדברים על כך, הם מדברים רק לגבי מוצ"ש.

תוספת דברים בעניין הטעם לאמירת קדושה במוצ"ש בכדי להשלים שלושים קדושות בשבוע, ותשובה לשאלה מדוע כתוב במדרש הגדול בלשון 'מלילי שבת עד לילי שבת'.

הבאנו בזמנו [בשיעור מוצ"ש"ק חיי שרה התשפ"ג] בשם מדרש הגדול [על הפסוק, ואברהם היו יהיה וגו'], טעם נוסף לכך שקבעו את הקדושה במוצ"ש, בכדי להשלים שלושים קדושות בשבוע. דהיינו, בכל יום ישנן ארבע קדושות, ובשבת שיש תפילת מוסף זה ביחד כ"ט, והקדושה של מוצ"ש משלימה את השלושים קדושות בשבוע.

מהרי"ץ הביא עניין זה [בע"ח דף קמ"ט ע"ב], והוא מוסיף שזהו כנגד ל' צדיקים. כי ח"ו אם אין ל' צדיקים בעולם, אזי העולם צריך היה להיחרב, כפי שנאמר [בראשית י"ח, י"ח] וְאַבְרָהָם הָיוּ יְהִיָּה, יהי"ה בגימטריא שלושים.

השורש לכך במדרש הגדול, שכתב שם בזה"ל, ד"א, וַיִּשְׁקְלוּ אֶת שְׂכָרֵי שְׁלֹשִׁים כֶּסֶף [זכריה י"א, י"ב], אלו שלושים קדושות מלילי שבת ללילי שבת. שכן הוא אומר, הַשְׁלִיכֵהוּ אֶל הַיָּצִיר אֲדָר הַיָּקָר [שם שם, י"ג]. זה הדר שבחו שלהקב"ה.

אבל שאלנו שאלה. למה כתוב בלשון, 'מלילי שבת ללילי שבת'? בשלמא אם היה כתוב, מלילי מוצאי שבת עד לילי מוצאי שבת, הייתי מבין, כי זה מפני שבמוצ"ש משלימים את הל' קדושות. אבל בעל מדרה"ג אומר, מלילי שבת ללילי שבת.

כתוב למשל לגבי שרה אמנו, שהיה הנר דולק מערב שבת לערב שבת, מלילי שבת ללילי שבת, ודבר זה הוא מובן, כי הדלקת הנר היא בערב שבת. אבל לגבי הקדושות, מהו העניין, של מלילי שבת ללילי שבת?

בזמנו כאשר שאלנו את השאלה הזאת, ונשארנו בלי תשובה, מישחו התקשר אלי בטלפון, ואמר לי תשובה – הייתי רוצה לומר זאת בשמו, אולם זאת שמו לא הגיד לי. בכל אופן, ברוך יהיה, חושבני כי הוא אמר תשובה טובה לגבי השאלה הזאת – על פי דברי מהרי"ץ זיע"א, לגבי אמירת יגדל וכו' בלילי שבת.

מהרי"ץ בעין חיים [דף ק"י ע"ב] דן לגבי השאלה, מתי אומרים את הפיוט יגדל וכו'? האם אחרי התפילה, או לפני ברכו? כי ישנם כאלה הנוהגים – הדבר כיום אינו מצוי, אולם מעטים נוהגים כך – לומר את יגדל וכו' לפני כן, כנראה הם רוצים שבינתיים יספיקו להגיע אלה שמאחרים, לכן הם הקדימו זאת. אומר על כך מהרי"ץ, שהדבר אינו נכון, כי הפיוט יגדל צריך להיות דוקא אחרי התפילה.

וישנם כאלה הנוהגים לומר יגדל גם ביו"ט, ומהרי"ץ אומר שגם דבר זה איננו נכון, כי העניין הוא לומר זאת דוקא בשב"ק.

הטעם לכך מהרי"ץ שם מביא, כי כל התפילות של ימות החול, מתעטפות ועולות בתפילת ליל שבת. דיברנו על כך בזמנו ושיעור מוצ"ש"ק נח התש"ע, ומוצ"ש"ק במדבר ובהעלותך התשפ"ב. מהרי"ץ אומר, כי כך נודע מהמקובלים. בעוה"ר איננו יודעים היכן כתוב דבר זה, אבל כעת לפי מה שהבאנו בשם מדרש הגדול, נראה כי ישנו עכ"פ שורש ממנו גם לגבי העניין הזה. בכדי שכל תפילות החול יעלו, ויתקבלו, הן מתעטפות ועולות בתפילת ליל שבת. ולכן אם

שערי יצחק – השיעור השבועי

כפי שאנחנו נוהגים, לומר זאת לפני עלינו לשבת. אבל בעץ חיים הרגיל והמפורסם, כתוב אחרת. א"כ מן הבחינה הזאת, אין קפידא, לא משנה אם לפני או אחרי, זה אותו הדבר.

שאלה מהקהל: לא היה עדיף לומר זאת לפני ערבית, בכדי שיעשה את התשובה לפני תפילת ערבית?

תשובת מרן שליט"א: הכוונה כנראה לזכות את אלה המאחרים, כי אדרבה, אלה הם המסכנים. מי שמאחר, יש לו כנראה גם עבירות נוספות... ע"כ עשו ההיפך, בכדי לזכות את כל הציבור, שיגיעו כולם. אם יגידו זאת לפני כן, חלקם יפסידו את המעלה הזאת.

דברי מרן שליט"א בשבח החבורות שערי יצחק, ובשבח החוברת 'מקודשת לי' – הלכות והליכות בענייני הבית, מעשה המובא שם בחשיבות המחמאה לזולת, ותשובה מאת מרן שליט"א המובאת שם בסוף החוברת.

נסיים בס"ד בשני דברים חשובים.

דיברנו בזמנו [שיעור מוצש"ק וירא ותולדות התשפ"ג] לגבי הדפסת השיעורים, דהיינו החוברות הללו 'שערי יצחק'. ב"ה אתם רואים כי השיעורים הללו נדפסים בכל שבוע, זאת מסירות נפש גדולה, הדבר אינו פשוט, לערוך את השיעור ולהוציא אותו בתוך כמה ימים, הדבר מצריך להקדיש שעות רבות של עמל ויגיעה. השיעור ב"ה ערוך בטוב טעם ודעת, ממש בהרבה כשרון, אבל אנחנו רוצים להפיץ זאת לציבור בחנם. ולפי המצב כיום, הדבר קשה כפליים, כי ישנו גרעון של 600 ₪ בכל חודש. ישנם אנשים שביטלו את הוראות הקבע, בעיקבות מה שאירע, והדבר עלול ח"ו לצמצם זאת.

א"כ ראשית, אני קורא שוב לכל אלו שביטלו, שיחדשו את המנוי, ואדרבה שיוסיפו כהנה וכהנה. ושנית, אודיע ואזכיר כי ישנם דברים, שאני מוסיף בהדפסה אחרי השיעור. לא כל מה שכתוב בפועל בחוברת, זהו בדיוק מה שאמרתי בשיעור. אני משפץ לפעמים, מוסיף ומשלים וכו'.

*

ח"ו היה לאדם איזה חטא בימות השבוע, אזי תפילתו לא תתקבל, לכן אומרים יגדל וכו', שם אומרים את כל י"ג עיקרי הדת, ובכך הוא נעשה צדיק, העון מתכפר לו, ועל ידי תפילת ליל שבת הוא זוכה, שהיא מעלה לו את כל התפילות של ימות החול.

לפי זה מובן, למה מדרה"ג אומר בענייננו לשון 'מלילי שבת ללילי שבת', כי אז הזמן של העלאת התפילות של כל ימות השבוע. נראה לי כי זהו תירוץ טוב.

והדבר גם מתקשר – אם אנחנו נוסיף את מה שעיי"ז הוא נעשה צדיק, ע"י שהוא אומר את י"ג עיקרי הדת, שאלו יסודות האמונה, כמ"ש מהרי"ץ שם. פירוש, כי אם ישנו אדם אשר איננו מקיים איזו מצוה מסויימת, עושה עבירה מסויימת, הוא אינו יוצא מכלל ישראל. כגון, אדם הלוש שעטנו במזיד, הוא אכן נקרא 'משומד לדבר אחד', אבל זה לא אומר שהוא כבר איננו יהודי, רק בגלל שעשה איזו עבירה מסויימת. אולם אם האדם אינו מאמין באחד מי"ג עיקרי הדת, כגון שאיננו מאמין בתחית המתים, או בביאת המשיח, אחד מי"ג העיקרים הללו, אזי הוא לא מכלל ישראל, הוא נחשב כמו גוי, פירושו שאסור לגמול איתו חסד. מה שמותר לגוי, מותר גם לו, אבל לא יותר. לכן אומרים את הפיוט יגדל וכו', כי יש בו את י"ג העיקרים, וכאשר אומרים זאת, ממילא נחשבים צדיקים. א"כ אולי הדבר מתחבר, עם העניין של ל' קדושות, כנגד ל' צדיקים. מתעטפות ועולות. נראה כי ישנו כאן הסבר יפה לגבי העניין הזה.

שאלה מהקהל: ואם יאמר יגדל וכו' אחרי עלינו לשבת, הדבר לא יעלה לו?

תשובת מרן שליט"א: הדבר ג"כ טוב. אדרבה, מהרי"ץ בתכלאל שלפנינו כותב את יגדל וכו' אחרי עלינו, כפי שישנם הנוהגים. העיקר שהוא בא להגיד, שלא לומר זאת לפני התפילה, אלא לאחר התפילה. ואחרי עלינו, זה ג"כ טוב. אבל האמת היא, כי מהרי"ץ במהדורא קמא דקמא, שיצאה לאור בצילום בירושלים התשמ"ג, ונלווה אליו ליקוטי שושן וכו', כתב

נושא נוסף.

יש כאן את החוברת מקודשת לי, שיצאה לאור ב"ה, יחלקו אותה אח"כ לציבור האברכים, מאת ידידנו הרב לירן עמנו הי"ו מהעיר רחובות ת"ו. החוברת הזאת חשובה מאד, עברתי עליה וראיתי כי ישנם שם דברים מועילים מאד, ממש מתוקים מדבש. גם מבחינת ההלכות, כל הלכות הבית, מחתן וכלה וכל ההמשך, טהרה וטבילה וכו', וכל ענייני שלום בית וכו'.

כבר דיברנו על כך מספר פעמים [שיעור מוצש"ק וירא ה'תשע"ד, ומוצש"ק וירא התשע"ט, ומוצש"ק צו - דרשת שבת הגדול התשע"ז, ומוצש"ק בלק התשפ"ב], למשל כמה הדבר חשוב, כמה האשה מצפה ליחס טוב מבעלה, שבעלה יעריך אותה וכו'. כך לשון החזון אי"ש, 'היא מתענגת על חנה בעיניו'. יש לאשה תענוג גדול, במה שהיא מוצאת חן בעיני בעלה. כמה האדם צריך לא לחסוך, ולשבח על מה שהיא עושה. הדבר בונה ממש את השלום בבית.

הוא מביא שם [בעמוד 99] סיפור נחמד, אשר ממש התפעלתי והתרגשתי ממנו. כדאי שאגיד לכם אותו. אקרא לכם זאת, כפי לשונו. כמדומני שזה לקוח מספר של הרב זמיר כהן שליט"א.

בשנים בהם היו משלשלים אסימונים לטלפון, בעל מכולת אחד שם לב, לגנן שהיה נכנס לחנותו אחת לחודש, ורוכש ממנו עשרים אסימונים ומשלשל אסימון אחד אסימון, ועובר משיחה לשיחה ויוצא.

תשמעו איזה סיפור, בכדי להמחיש כמה האדם מצפה למחמאה. ואין המדובר לגבי אשה, אלא לגבי גבר. איש. בעל המכולת שם לב, שמישהו נכנס בכל חודש, קונה ממנו עשרים אסימונים, עושה הרבה שיחות ויוצא. כנראה הוא החליט לעקוב אחר הדבר.

באחת הפעמים, שמע המוכר את תוכן השיחות. והנה הגנן פותח כל שיחה בקול צרוד. עוד מעט תבינו, כי הסיבה לכך היא, מפני שהוא לא רצה שיכירו את קולו. לכן הוא שינה את הקול שלו.

ואומר, שלום, אני גנן מקצועי שמחפש עבודה, אולי אתם צריכים גנן? אני עובד מסור ומקצועי. כך הוא שואל בטלפון, האם אתם מחפשים אולי גנן? אך תמיד הוא מסורב. לא רוצים.

בצד השני מגיבים, לא, תודה. יש לנו כבר גנן מקסים.

והגנן שואל, אולי בכל זאת תרצו להחליף אותו בטוב יותר? ומקבלי השיחה משיבים, לא, תודה. יש לנו גנן מצויין, ממש מושלם, ואנחנו מאד מרוצים ממנו.

וכך הגנן ממשיך בכל שיחה ושיחה - הוא עושה שיחה ועוד שיחה, טלפון נוסף - לנסות להציע את עצמו כגנן. אך כל שיחותיו הסתיימו בתשובה שלילית.

בעל המכולת הזה רואה, חושב ומרחם עליו. איזה מסכן האדם הזה, בכל חודש הוא מחפש עבודה, ואף אחד לא רוצה לתת לו עבודה. לכן הוא החליט, אולי שיעבוד אצלו.

רחמיו של בעל המכולת נכמרו על הגנן המאוכזב. והוא החליט, להעסיקו בגינתו. בעיניים מלאות רחמים, פנה אליו ואמר לו, שמעתי ממך שאתה מחפש עבודה כגנן, אני בדיוק צריך גנן לגינתי הפרטית.

תשמעו דבר פלא. השיב לו הגנן, אין לי זמן, אני עמוס בעבודה.

בעל המכולת שומע ואינו מביין. היתכן? בכל חודש הוא מחפש עבודה, ופתאום הוא עמוס?

המוכר לא הבין, והגנן הסביר. כל אותם שהתקשרתי אליהם, הם הלקוחות הקבועים שלי... אך מעולם לא שמעתי מהם מלה טובה על עבודתי. אף אחד לא משבח אותי, על מה שאני עושה. ולכן מדי פעם אני מתקשר, כדי לשמוע עד כמה אני טוב ומקסים... אבל הם לא יודעים שזהו אני.

כמה האדם מחפש, לשמוע שישבחו אותו. האנשים אינם מבינים, אף שהם מאד מרוצים ממנו, אבל בפועל אינם אומרים את המלה הזאת. וק"ו האשה, כמה שהיא צריכה לשמוע זאת מבעלה. זהו ממש דבר אשר צריכים לבנות עמו את הבית.

שערי יצחק – השיעור השבועי

אסור או מותר. א"כ ב"ה, ישנה כאן תשובה, לגבי השאלה הזאת.

הערה מהקהל: זאת תשובה של הרב שליט"א.
תשובת מרן שליט"א: כן. תשובה ארוכה בכת"י, שכתבתי בס"ד לפני כמה שנים בכדי לברר את הנושא הזה. ושמעתי כי הרבה ת"ח שמחו ממש, כי הנושא הזה התבהר. אבל כמובן, כל מה שאנו מדברים שם, אם ישנו איזה היתר, כמובן שהוא רק למי שצריכים את זה, ולא שהדבר הינו רצוי. רק אם ח"ו ישנם כאלה אשר בשבילם בגלל זה מתערער השלום בית, אזי צריכים לדעת מהי ההלכה, מה מותר ומה אסור. על מותר – מותר. ועל אסור – אסור. אבל כל אחד, 'החכם עיניו בראשו', כי הדבר נועד רק למצבים מסויימים, למי שצריך את זה. וישר כוחו של הרב המחבר, שנתגלגלה זכות הרבים על ידו, ירבו כמותו בישראל. יהי רצון מלפני המקב"ה שיזכה להוסיף כהנה וכהנה, להגדיל תורה ולהאדירה, אבי"ר.

החוברת הזאת, ממש מקסימה. חושבני כי אפילו מי שחושב שאינו צריך זאת, אני חושב שהוא ימצא בה הרבה תועלת, יראה מה עליו לתקן עוד ולהשלים.

*

ישנו עוד חידוש, אשר נוסף כאן בסוף החוברת, זאת תשובה אשר בפעם הראשונה מדפיסים אותה, לגבי הנושא המובא בגמרא מסכת נדרים [דף כ"ג], המאמר של רבי יוחנן בן דהבאי, ארבעה דברים שחו לי מלאכי השרת וכו'.

האמת היא, כי זהו נושא אשר צריכים להצניע אותו, אבל לפי מצב דורנו, הדבר מוכרח. ישנו מצב כמו של 'פרה אדומה', מטהרת את הטמאים ומטמאת את הטהורים. תלמידי חכמים רבים מתלבטים לגבי הנושא הזה, הרבה מורי הוראה ומדריכים אשר נבוכים בדברים האלה, מה להגיד איך וכיצד לשואלים על פתגמא דנא. ישנם אנשים שאינם יודעים, וח"ו פעמים רבות ישנן בעיות קשות בשלום בית, בגלל הדברים האלה. לא יודעים, האם

הודעה חשובה!

שיעור זה הוקלד עפ"י שמיעה בעיקר, נערך והגה לפי הבנת העורך.

השיעור היה לנגד עיני מרן שליט"א קודם הוצאתו, הוסיף עניינים וציין מקורות, שיפר ותיקן דברים רבים, אולם מפאת העומס הרב המונח על כתפיו, נבצר ממנו לעבור הגהה מדוקדקת, להאיר ולהעיר בהרחבה כבשיעורים שעברו.

לאור האמור, בכל ספק או שאלה המתעוררת למעיין בשיעור זה, יש לו לברר היטב את הדבר להלכה ולמעשה אצל מרן שליט"א.

הערות ותיקונים יתקבלו ברצון.

ניתן להקדיש כל שיעור להצלחה ולרפואה, או לעילוי נשמת. השם יוזכר בל"נ בתחילת השיעור מפי מרן הגאון שליט"א, וכן באמירת "מי שבירך" בסוף השיעור.

פרטים בטלפון: 050-4140741.

והתורמים והמסייעים להפצת התורה ולזיכוי הרבים, ימלא המקום ברוך הוא כל משאלות ליבם לטובה, אבי"ר.